

*Слухай С.В.,**д.е.н., професор кафедри економічної теорії,
макро- і мікроекономіки,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**Борщенко Т.І.,**аспірант кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЧИННИКИ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті через призму неоінституційної економічної теорії проаналізовано чинники суспільного добробуту. Наголошено на ролі економічних та політичних інститутів, які безпосередньо впливають на динаміку суспільного добробуту та економічне зростання. Досліджено інституційний розвиток таких країн, як Україна, Польща, Російська Федерація, Німеччина та Фінляндія, а також виявлено суттєвий зв'язок між ним та зміною суспільного добробуту, оціненого за допомогою показника суспільного добробуту, запропонованого А. Сеном.

Ключові слова: суспільний добробут, економічне зростання, політичні інститути, економічні інститути.

Постановка проблеми. Окремий індивід, як і суспільство загалом, прагне зростання власного добробуту, що є природною метою функціонування економічної системи. Тому проблеми вимірювання добробуту, з'ясування шляхів його підвищення тривалий час знаходяться у центрі уваги багатьох економістів, починаючи від класиків економічної теорії аж до відомих сучасних теоретиків. Загалом суспільний добробут – це соціально-економічна категорія, яка поєднує економічну, соціальну, екологічну, культурну та інституційну складові умов життєдіяльності суспільства і дає змогу з'ясувати бажану траєкторію суспільного розвитку. Поточний та перспективний рівні добробуту є чинниками, які можуть стримувати соціально-економічний розвиток або сприяти йому, створюючи стимули або нівелюючи бажання членів суспільства щодо реалізації проактивної економічної поведінки. Окрім дискусійності самого показника суспільного добробуту, нині залишається відкритим та дискусійним перелік чинників, що впливають на його рівень, що обумовлює необхідність подальшого дослідження цього питання з метою розробки дієвих заходів соціально-економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження чинників, що впливають на рівень суспільного добробуту, належить до найбільш актуальних проблем сучасної економічної науки. Останні найбільш вагомі здобутки у цій галузі відображені у працях таких відомих сучасних економістів, як, зокрема, Д. Аджемоглу, Л. Бальцерович, Б. Вайнгаст, Дж. Гелбрейт, А. Жоньци, М. Олсон, Дж. Робінсон.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Чинники суспільного добробуту досліджувалися багатьма економістами, проте одним з найбільш дискусійних залишається питання створення системи інститутів, які б дали змогу досягти найвищого можливого рівня суспільного добробуту.

Мета статті полягає у виявленні впливу інституційних чинників на суспільний добробут окремих країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж десятиліть економісти намагаються знайти відповідь на питання про те, через що саме країни відрізняються одна від одної за рівнем економічного розвитку і, відповідно, суспільного добробуту. Існує чимало різноманітних теорій, які віддають перевагу тому чи іншому набору факторів. Однією з найбільш перспективних теорій економічного зростання та забезпечення суспільного добробуту є неоінституційна. Її основний висновок полягає у тому, що окремі країни є більше чи менше успішними у соціально-економічному плані, оскільки мають різні за якістю суспільні інститути.

Згідно з сучасним класиком неоінституційної економічної теорії Д. Норттом, «інститути – це правила гри в суспільстві, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми. Отже, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – будь то в політиці, соціальній сфері або економіці» [4, с. 67]. Це означає, що інститути спроможні впливати на економічний розвиток, що підтверджено подальшими емпіричними розвідками інших економістів.

Так, Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон дослідили взаємозв'язок між характером інститутів та рівнем соціально-економічного розвитку окремих країн. Визначальну роль у забезпеченні економічного зростання, на думку авторів, відіграють політичні та економічні інститути, які вони поділяють на екстрактивні та інклюзивні.

Інклюзивні економічні інститути – це такі інститути, які «заохочують великі маси людей до участі в економічній діяльності <...> Щоб бути інклюзивними, економічні інститути мають шанувати приватну власність, неупереджену систему права й надання публічних послуг для створення конкурентного середовища, у якому люди можуть здійснювати обмін і домовлятися. Має також бути гарантія можливості відкривати новий бізнес і обирати свій кар'єрний шлях» [1, с. 79]. Інклюзивні економічні інститути заохочують економічну діяльність, сприяють зростанню продуктивності й суспільного добробуту. За наявності таких інститутів виникає економічне середовище, що сприяє розвитку конкуренції, підприємництва, інноваційності.

Екстрактивні економічні інститути мають протилежні властивості, тобто вони спрямовані на те, щоб перерозподіляти доходи і блага від однієї групи людей на користь іншої [1, с. 81]. Через це вони гальмують економічне зростання та знижують суспільний добробут.

Між створенням та діяльністю політичних та економічних інститутів існує тісний взаємозв'язок, тому що від політичних

інститутів залежить формування тих чи інших економічних інститутів. І навіть якщо інклюзивні економічні інститути приносять більшу вигоду для суспільства загалом, «владна верхівка» задля власної вигоди може віддати перевагу екстрактивним інститутам, що часто спостерігалось у постсоціалістичних країнах.

Екстрактивні політичні інститути дають змогу елітам контролювати політичну владу, що дає їм можливість здійснювати вибір економічних інститутів. На відміну від цього, інклюзивні економічні інститути створюються за наявності інклюзивних політичних інститутів, що забезпечують більш-менш справедливий розподіл політичної влади в суспільстві та обмежують її для використання проти інтересів суспільства.

На подібний зв'язок між державою та приватною економікою вказував Б. Вайнґаст; він назвав цю взаємодію «федералізм, що стимулює ринок» та сформулював її основні інституційні критерії. Зокрема, до них належать: 1) ієрархія (існування рівнів влади з визначеною компетенцією) та конкуренція між урядами; 2) автономія щодо управління місцевою економікою, видатками та доходами місцевих урядів; 3) спільний ринок (відсутність внутрішніх бар'єрів для мобільності ресурсів та товарів); 4) жорстке бюджетне обмеження для усіх рівнів влади, але насамперед місцевих органів влади; 5) інституціоналізація повноважень рівнів влади [9].

Схожі ідеї щодо впливу інституційного оформлення суспільства на економіку ми знаходимо у М. Олсона, який, спираючись на теорію групових інтересів, довів, що суспільні інститути є надзвичайно важливими для пояснення різної динаміки економічного зростання і розвитку окремих країн. Ці групові інтереси реалізуються через «перерозподільні коаліції», залучені до «пошуку ренти». Формування політичних груп з особливими інтересами веде до появи імпорتنних квот, легалізованих монополій, ліцензій і фіксованих цін, тобто усього, що служить перерозподілу доходів від неорганізованих груп (споживачів і платників податків) до зацікавлених сторін, які є більш організованими [5, с. 264–266]. Чим більше політичний устрій представляє інтереси окремих організованих груп, тим гірше для економіки і суспільства загалом, тим нижчі будуть темпи економічного зростання та суспільний добробут.

Взаємодія політичних та економічних інститутів суспільства є визначальною для Дж. Гелбрейта, який визначив основні риси та умови становлення суспільства майбутнього, яке він назвав «суспільством блага». До них він відніс забезпеченість робочими місцями, стабільність зростання економіки, освіту, спокій та лад у суспільстві, систему гарантій для найменш забезпечених верств населення, співробітництво і порозуміння в міжнародному вимірі [3, с. 42]. Забезпечення цих умов неможливе без модернізації інституційної основи суспільства: «Не існуватиме суспільства блага, якщо демократія не запроцює по-справжньому у вирішенні проблем мережі соціального забезпечення, економічного зростання, охорони здоров'я, довілля і влади військових» [3, с. 150].

Л. Бальцеревич та А. Жоньци деталізували структуру економічних інститутів суспільства, які обов'язково необхідно брати до уваги під час аналізу економічної динаміки. В національних інституційних системах вони виділяють такі два типи інститутів: ті, які обумовлюють вразливість і стійкість економіки стосовно шоків (інститути, які визначають стабільність економіки); ті, які забезпечують концентрацію системних сил розвитку (інститути прискорення).

Інститути, які визначають стабільність економіки, впливають на контури макроекономічної політики, яка разом з прямими

втручанням держави посилює або згладжує наслідки зовнішніх шоків для довгострокового економічного зростання та підвищення суспільного добробуту. Характер цієї політики залежить від взаємодії між інститутами, що визначають стабільність, та іншими факторами, зокрема особистісними характеристиками і компетенціями людей, які перебувають біля керма політичної влади, а також від економічних доктрин, що панують у науковому середовищі і впливають на реалізацію економічної політики [2, с. 55].

Інститути прискорення вважаються тими частинами інституційної системи країни, які відповідають за те, знаходиться економіка в стані стагнації або розвивається, а якщо розвивається, то якими темпами. Найголовнішими серед них є структура прав власності (чи допускає законодавство країни ведення підприємницької діяльності, масштаби регулятивних і податкових обмежень економічної свободи); рівень захисту прав власності (чи захищає державна влада ці права, а також життя і здоров'я громадян, або вона представляє для них небезпеку); ступінь конкуренції між виробниками, яка також залежить від структури і рівня захисту прав власності і масштабів державного протекціонізму; фіскальна позиція держави в економіці, яка визначається відношенням бюджетних витрат і податків, а також фіскального дефіциту до ВВП [2, с. 62].

Інституційні обмеження, що накладаються політичною владою, є важливою гарантією суспільства від безвідповідальної економічної політики, оскільки, з одного боку, вони мінімізують ризик економічного свавілля, а з іншого боку, дають змогу побудувати спеціалізовані інститути, відповідальні за стабільність економіки. Однак такі інститути нелегко сформувати, а ще важче зберегти навіть у країнах з усталеною демократією, не кажучи вже про країни з перехідною економікою.

Викладені вище ідеї вдомих економістів щодо впливу інституційних чинників на суспільний добробут можна узагальнити та представити як певну ієрархічну систему, у якій наголос зроблено на чинниках, які мають позитивний вплив на суспільний добробут (рис. 1). Основою її виступають природні чинники та цивілізаційні характеристики конкретного суспільства, які обумовлюють наявність певних інклюзивних інститутів, які сприяють функціонуванню економіки, обумовлюючи її ефективність та прийнятність результатів з боку суспільства. Останнє визначає конкретний рівень суспільного добробуту країни, який спостерігається у певний період її розвитку.

Звісно, було б непогано, не обмежуючись чистою теорією, знайти емпіричні підтвердження впливу інститутів на рівень суспільного добробуту, проте застосування економетричних моделей для дослідження взаємозв'язку між інституційними чинниками та зростанням суспільного добробуту є досить проблематичним, тому що існує залежність пояснювальних змінних одна від одної. Тому варто проаналізувати фактичні показники розвитку інститутів, які є однією із складових Індексу глобальної конкурентоспроможності країни, та оцінити наявність залежності між їхнім рівнем та суспільним добробутом.

На нашу думку, показником, який досить точно представляє рівень суспільного добробуту не лише з економічної точки зору, але й з урахуванням розподілу доходів між членами суспільства, є індекс добробуту, запропонований Амартія Сенем [7, с. 165]. Показник виражає така формула: $W=I(1-G)$, де I – середній річний дохід у розрахунку на одну особу, G – коефіцієнт Джині. За такого підходу рівень добробуту залежить не лише від доходу (показник ефективності), але й від справедливості його розподілу.

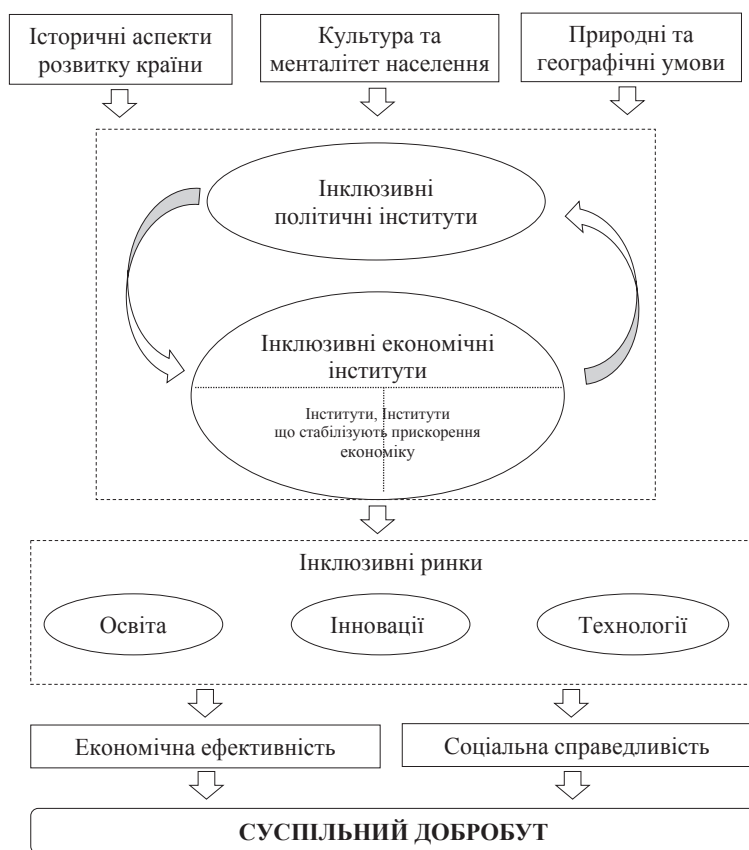

Рис. 1. Інститути як чинники суспільного добробуту

Для аналізу було обрано такі країни: Україна, Росія, Польща, Німеччина та Фінляндія. Ці країни кардинально відрізняються як показниками величини суспільного добробуту, так і інституційними системами, що дає змогу з'ясувати, яка роль інститутів у забезпеченні суспільного добробуту.

У табл. 1 наведено оцінки розвитку основних інститутів у кожній з вибраних країн згідно з даними «Звіту Світового економічного форуму за 2015–2016 рр.» [8]. Україна в цих рейтингах майже за кожним показником посідає 100-і місце, винятком є хіба що показник «надійність аудиту та звітності». Найслабшими ланками інституційної сфери України є «незалежність судової системи», «марнотратство держави», «корупція і хабарництво».

Оцінки інститутів Польщі є переважно середніми, країні є над чим працювати, проте вони значно вищі за відповідні оцінки України. Найменш розвиненими інститутами нині є «довіра суспільства до держави», «ефективність правової системи», «прозорість правової політики».

Інститути Німеччини та Фінляндії мають високий рівень розвитку, що демонструє рейтинг країн за даними показниками.

Кардинальні відмінності у розвитку інституційних систем унаочнює рис. 2. Так, в Україні розвиток інституційної системи є найнижчим; наша країна значно відстає за майже всіма показниками, окрім «бюрократії», «довіри суспільства до політиків» та

Таблиця 1

Інституційні показники вибраних країн, 2016 р. [8]

№	Інститути	Україна		Польща		Німеччина		Фінляндія	
		Оцінка	Місце країни	Оцінка	Місце країни	Оцінка	Місце країни	Оцінка	Місце країни
1	Права власності	2,9	132	4,3	64	5,8	17	6,4	1
2	Захист інтелектуальної власності	3,1	120	4,0	65	5,7	20	6,3	1
3	Нецільове використання бюджетних коштів	2,7	111	3,9	48	5,1	22	6,3	2
4	Довіра суспільства до політиків	2,8	101	2,4	100	4,7	15	5,7	5
5	Корупція і хабарництво	2,9	122	4,8	40	5,5	27	6,7	1
6	Незалежність судової системи	2,3	132	4,3	54	5,8	17	6,6	2
7	Лобіювання інтересів	2,7	99	4,2	56	4,5	17	5,4	4
8	Марнотратство держави	1,9	134	3,1	69	4,2	20	4,8	9
9	Бюрократія	3,3	87	2,9	87	3,9	34	4,2	15
10	Ефективність правової системи	2,8	122	3,7	122	5,3	16	5,8	3
11	Прозорість урядової політики	3,7	98	3,6	106	5,1	19	5,9	5
12	Надійність поліцейської системи	2,6	123	4,1	75	5,9	19	6,7	1
13	Етична поведінка фірм	3,8	76	4,4	55	5,3	21	6,3	1
14	Надійність аудиту та звітності	3,6	24	4,1	52	5,8	17	6,5	2
15	Ефективність корпоративних рад	4,1	102	5,0	66	5,6	19	6,1	5
16	Захист інтересів акціонерів	2,9	121	4,8	63	4,7	33	6,1	1
17	Захист інвесторів	4,8	114	4,1	32	5,9	50	5,6	72
18	Зведений показник «Якість інститутів»	3,05	115	3,99	63	5,16	21	6,13	1

«захисту інвесторів», навіть від Польщі, не кажучи вже про Німеччину та Фінляндію. Найбільш досконалою є інституційна система Фінляндії, проте Німеччина також не набагато від неї відстає, а за показником «захист інвесторів» навіть випереджає її.

Перевіримо наявність кореляційного зв'язку між рівнем суспільного добробуту та зведеним показником «якість інститутів». Для цього дослідимо динаміку суспільного добробуту на основі індексу А. Сена (W_s , дол. США на особу) та динаміку показника «якість інститутів» за 2005–2016 рр., наведених у табл. 2.

Рис. 2. Інституційні показники вибраних країн за 2016 р. [8]

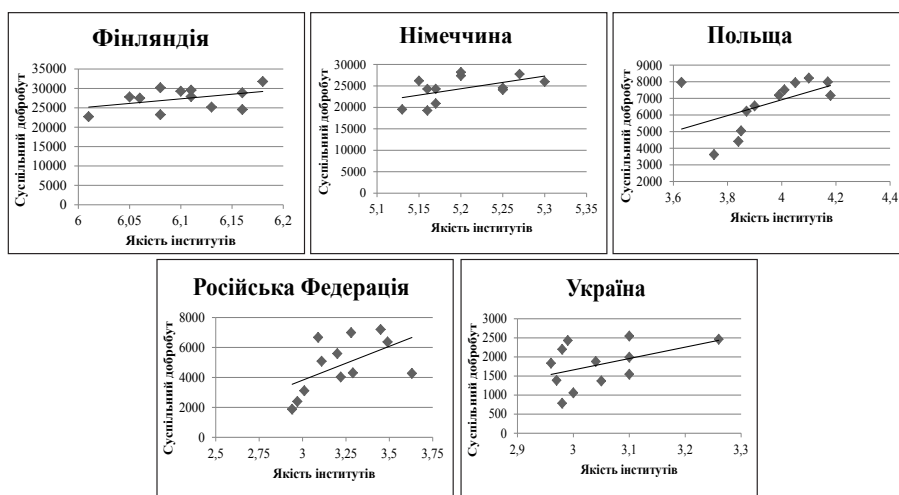

Рис. 3. Кореляція між рівнем суспільного добробуту та показником «якість інститутів»

Таблиця 2
Динаміка суспільного добробуту (W_s) та показника «якість інститутів» (QI) у вибраних країнах, 2005–2016 рр. [8; 10]

Рік	Україна		Польща		Російська Федерація		Німеччина		Фінляндія	
	WS	QI	WS	QI	WS	QI	WS	QI	WS	QI
2005	784	2,98	3 619	3,75	1 878	2,94	19 263	5,16	22 708	6,01
2006	1 058	3,00	4 416	3,84	2 398	2,97	19 530	5,13	23 216	6,08
2007	1 387	2,97	5 046	3,85	3 110	3,01	20 894	5,17	24 553	6,16
2008	1 880	3,04	6 229	3,87	4 307	3,29	24 298	5,17	28 872	6,16
2009	2 463	3,26	7 964	3,63	5 596	3,20	26 183	5,15	31 779	6,18
2010	1 547	3,10	6 545	3,90	4 029	3,22	24 096	5,25	27 801	6,05
2011	1 837	2,96	7 176	4,18	5 084	3,11	24 552	5,25	27 494	6,06
2012	2 200	2,98	7 988	4,17	6 679	3,09	27 749	5,27	30 169	6,08
2013	2 430	2,99	7 515	4,01	6 993	3,28	25 993	5,30	27 903	6,11
2014	2 546	3,10	7 944	4,05	7 207	3,45	27 371	5,20	29 272	6,10
2015	1 992	3,10	8 222	4,10	6 370	3,49	28 190	5,20	29 551	6,11
2016	1 369	3,05	7 190	3,99	4 273	3,63	24 272	5,16	25 181	6,13

Рис. 3 демонструє наявність прямого зв'язку між динамікою суспільного добробуту та динамікою показника «якість інститутів» в усіх країнах. Тобто зростання суспільного добробуту супроводжується покращенням якості інститутів, і навпаки.

Рис. 3 підтверджує тезу багатьох цитованих вище економістів щодо взаємозв'язку між розвитком інститутів та суспільним добробутом: вищий рівень розвитку інститутів супроводжується вищим рівнем суспільного добробуту. Так, якщо в 2016 р. рівень суспільного добробуту в Україні складає 1 368,60 дол. США на особу за показника «якість інститутів» 3,05, в Російській Федерації – 42 72,58 дол. США на особу за «якості інститутів» 3,63, то в Німеччині рівень суспільного добробуту складає 24 272,39 дол. США на особу за показника «якість інститутів» 5,16.

Водночас видно, що зростання рівня розвитку інститутів у таких країнах, як Польща, Україна, Російська Федерація, спроможне набагато більше підвищити рівень суспільного добробуту, аніж у Німеччині чи Фінляндії. Очевидне пояснення такої відмінності полягає в тому, що Німеччина та Фінляндія досягли такого рівня інституційного розвитку, подальше підвищення якого є досить проблематичним, тоді як в аналізованих постсоціалістичних країнах можливості удосконалення інститутів ще далеко не вичерпані.

Таким чином, можна вважати підтвердженням існування додатного взаємозв'язку між суспільним добробутом і якістю інститутів країни: більш розвинена система інститутів гарантує вищий рівень суспільного добробуту.

Висновки. Отже, можна зробити обґрунтований висновок, що одним з основних чинників у забезпеченні суспільного добробуту є якість інститутів. Ефективне функціонування політичних та економічних інститутів в країні позитивно впливає на економічне зростання та підвищення суспільного добробуту. Отже, не дарма на удосконаленні інститутів у нашій країні наголошують як провідні економісти, так і світові економічні організації. Тому для забезпечення позитивної динаміки суспільного добробуту першочерговим завданням держави та суспільства загалом стає побудова стабільної інституційної системи, що відповідає за своїми якостями кращим світовим зразкам.

На наш погляд, політика щодо удосконалення інституційної системи України повинна бути спрямована на удосконалення системи захисту прав власності; жорсткий контроль за використанням бюджетних коштів; налагодження зв'язків та пошук форм співпраці між політиками та суспільством; активну боротьбу з корупцією та хабарництвом; реформування судової системи в аспекті захисту права власності та удосконалення правової системи; підвищення якості та обмеження впливу бюрократичного апарату на процеси суспільного вирішення.

Водночас подальші наукові дослідження інституційної складової розвитку України доцільно спрямувати на пошук ефективних механізмів взаємодії державних інституцій, бізнесу та громадянського суспільства, що може забезпечити синергетичний ефект щодо динаміки суспільного добробуту.

Література:

1. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають: походження влади, багатства та бідності / Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон ; пер. з англ. О. Дем'янчука. – 2-ге вид., випр. – К. : Наш формат, 2017. – 440 с.
2. Бальцеревич Л. Загадки економічного росту / Л. Бальцеревич, А. Жоньць. – М. : Мысль, 2012. – 512 с.
3. Гелбрейт Дж. Суспільство блага. Пора гуманності / Дж. Гелбрейт. – К. : Видавничий дім «Скарби», 2003. – 160 с.
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
5. Олсон М. Піднесення та занепад держав: економічне зростання, стагнація та соціальний застій / М. Олсон ; пер. з англ. В. Нещецької. – К. : Каравела, 2002. – 303 с.
6. Райнерт Е. Як багаті країни збагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними / Е. Райнерт. – К. : Темпора, 2015. – 587 с.
7. Sen A.K. Collective Choice and Social Welfare / A.K. Sen. – San Francisco : Holden Day and Edinburgh, 1970. – 225 p.
8. The Global Competitiveness Report 2015–2016 / World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.
9. Weingast B.R. Second Generation Fiscal Federalism: Implication for Decentralized Democratic Governance and Economic Development / B.R. Weingast // Working Paper / Hoover Institution and Stanford University. – 2007. – 68 p.
10. World Development Indicators / World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org>.

Слухай С.В., Борщенко Т.И. Факторы общественного благосостояния: институциональный аспект

Аннотация. В статье через призму неинституциональной экономической теории проанализированы факторы общественного благосостояния. Отмечена роль экономических и политических институтов, которые непосредственно влияют на динамику общественного благосостояния и экономического роста. Исследовано институциональное развитие таких стран, как Украина, Польша, Российская Федерация, Германия и Финляндия, а также выявлена существенная связь между ним и изменением общественного благосостояния, оцененного с помощью показателя общественного благосостояния, предложенного А. Сенем.

Ключевые слова: общественное благосостояние, экономический рост, политические институты, экономические институты.

Slukhai S.V., Borshchenko T.I. Social welfare factors: institutional aspect

Summary. The article presents the main social welfare factors in the light of the neo-institutional theory. Economic and political institutions that have a direct impact on economic growth and the welfare dynamics are identified in the article. Institutional factors are studied for such countries as Ukraine, Poland, Russia, Germany, and Finland. A correlation analysis between the dynamics of the aggregate “Institution Quality” and the dynamics of social welfare presented by A. Sen social welfare function is done.

Key words: social welfare, economic growth, political institutions, economic institutions.